

MÁTYÁS-RAUSCH PETRA

Az Erdélyi-érchegység vízimalmjai a fejedelemség idején

Marc Bloch, a preindusztriális korszak malmainak szakavatott ismerője úgy vélte, hogy a vízimalmok igen csodálatos szerkezetek, hiszen általuk az ember az élettelen természet energiájának felhasználásával tudta saját dolgát megkönnyíteni, a munka nehezét „kiszervezni”.¹ Jóllehet a vízimalmok Európa-szerte való elterjedését nagymértékben meghatározta az egyes régiók vízben való gazdagsága, illetve annak hiánya, valamint az egymástól eltérő időjárási viszonyok,² a vízimalmok végül az iparosodás előtti Európa legfontosabb energiatermelő szerkezeteivé váltak, és kiemelkedő szerepet játszottak a történeti Erdély, majd az Erdélyi Fejedelemség gazdaságában is, leginkább, ami a bányászatot illeti.³

Az erdélyi vízimalmok hasznosításának általánosságban véve nagy szakirodalma van,⁴ ha azonban kutatásunkat leszűkítjük a fejedelemség területén működő kő- és érczúzó malmokra, ugyanarra a következtetésre juthatunk, amelyet még Pongrácz Pál fogalmazott meg a 20. század közepén. A malomépitészetéről és malomtípusokról szóló monográfiájában úgy fogalmazott, hogy a „szakaszos munkamozgású malmok kevésbé ismert típusa a kő-, illetve érczúzómalom”.⁵ Azonban nemcsak az erdélyi ércőrlő malmokról rendelkezünk kevés releváns információval, hanem az Erdélyi-érchegységben

- 1 | Marc Bloch: Technika és társadalmi fejlődés. In: uő: *A történelem védelmében*. Gondolat, Bp. 1974. 295–304. 301.
- 2 | Marc Bloch: The Advent and Triumph of the Watermill. In: uő: *Land and Work in Mediaeval Europe. Selected Papers*. University of California Press, Berkeley–Los Angeles 1967. 136–168. 148.
- 3 | Szende Katalin: Malmok a városban. Az energiatermelés topográfiája négy városban az iparosodás előtt. In: *Mesterségek és műhelyek a középkori és kora újkori Magyarországon. Tanulmányok Holl Imre tiszteletére*. Szerk. Benkő Elek, Kovács Gyöngyi, Orosz Krisztina. MTA BTK Régészeti Intézet, Bp. 2017. 485–503. 485–486.
- 4 | Nem a teljesség igényével lásd Rüszt-Fogarasi Enikő: Malmok a 17. századi Kolozsváron. In: *Közösségben a közösségért. Tanulmányok Kiss András születésének századik évfordulójára*. Szerk. Flóra Ágnes, Pakó László. HUN-REN BTK TTI-EME, Bp.–Kvár 2023. 307–318. 307; Alexandra Chira: Documentary Evidence on the Uses of Water-Mills in Medieval Transylvania. A Case Study of the River Someş. In: *Usus aquarum. Interdisziplinäre Studien zur Nutzung und Bedeutung von Gewässern im Mittelalter*. Von Christoph Mielzarek, Christian Zschieschang. Böhlau, Wien–Köln–Weimar 2019. 51–70; Márton László: *Vízmalmok Erdélyben. Kis technikátörténet*. Pallas-Akadémia, Csíkszereda 2003.
- 5 | Pongrácz Pál: *Régi malomépitészet*. Műszaki Könyvkiadó, Bp. 1967. 168.

Mátyás-Rausch Petra (1984) – történész, tudományos munkatárs, HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézet, Budapest, matyas-rausch.petra@abtk.hu

A tanulmány a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet kutatóműhelyében készült.

<https://doi.org/10.36373/em-2025-1-4>

működő egyéb tevékenységre használt vízimalmokról is, jóllehet többek között a gabonaőrlo malmok igen fontos szerepet játszottak a korabeli Abrudbánya életében; nem véletlen tehát, hogy lépten-nyomon „belebotlunk” olyan szerződésekbe, egyezségekbe, amelyek tárgya egy-egy gabonaőrlo malom, esetleg malomhely vagy egy malombéli tulajdonrész.⁶

A korabeli terminológia szerint az ércőrlo malmot legtöbbször *stomp*nak nevezték, míg a gabonaőrlo malom általánosan elterjedt elnevezése a *molendinum* volt.⁷ Jelen tanulmányomban én is ezt a felosztást követem, külön tárgyalva a két malomtípus abrudbányai történetét. Szende Katalin a középkori magyarországi malmok topográfijáról írott tanulmányában több, a malomtörténetet érintő kutatási irányvonalat vázolt fel, amelyek közül itt elsősorban a jogtörténeti szempontot emelném ki, tekintve, hogy a korszakban a malomépités és -használat szinte kifogyhatatlan tárháza volt a kisebb-nagyobb konfliktusoknak, egyéb jogi útra terelt cselekedeteknek.⁸ A jogtörténeti aspektus mellett azonban nem szabad megfeledkeznünk a társadalomtörténeti irányvonalról sem, ugyanis a vízimalmok birtoklásához kapcsolódó források segítségével kiválóan lehet a térség társadalmát, az abban bekövetkezett változásokat, alakulásokat is jellemezni. Utóbbihoz szorosan kapcsolódik a környezettörténeti szempont is, hiszen a malmokat elsősorban egy komplex víz- és tájhasználati rendszer szerves részeként kell vizsgálni, ahol a tájalakítás óhatatlanul magában hordozta az azt követő társadalmi átrendeződést is.⁹

Stomp

Az elmúlt, mintegy másfél évtizedben folytatott bányászattörténeti kutatásaim során gyakran találok az írott forrásokban a *stomp*, illetve a *contusoria/mola contusoria* kifejezésekkel. A két fogalom jelentése megközelítőleg ugyanaz, hiszen mindegyiket általánosságban úgy fordíthatjuk le, hogy érc- vagy kőzúzó malom.¹⁰ Jóllehet felfedezhető szemantikai hasonlóság a két kifejezés között, a vonatkozó források azonban néminemű jelentésbeli különbségre is rávilágítanak. A tárgyalt időszakban *stompon* elsősorban azokat a vízi energiát hasznosító, ércőrlo malmokat értették, amelyeket az Erdélyi-érchegység bányavárosaiiban, különösképpen Abrudbányán dívó *porondbányászat*, mai szóval élve külszíni fejtés során kitermelt érc tisztítására és

6 | Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17; MNL OL, Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban: GyfKáptLt), Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 16–21.

7 | A két különböző fajta tevékenységet végző vízimalmot a Mária Terézia uralkodása alatt megvalósuló Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1773) térképein *Mühlen*, illetve *Stomp* elnevezéssel jelölték. Külön érdekesség, hogy általában a gabonaőrlo malmok feküdtek a patak forrásához közelebb, míg a zúzóak inkább az alacsonyabb fekvésű területeken álltak, közelebb egy-egy torkolathoz. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2562187.1318335524%2C5820171.107273533%2C2576700.6125792004%2C5825464.371482282> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

8 | Szende Katalin: *i. m.* 485–486.

9 | Uo.

10 | *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I–XIV. Anyagát gyűjtötte Szabó T. Attila. Szerk. Szabó T. Attila, Vámszer Márta, Kósa Ferenc et al. Bp.–Buk.–Kvár 1975–2014. (A továbbiakban: SZT) XI. 936.

aprítására használták.¹¹ Az Erdélyi-érchegység területén a *contusoria* kifejezés széles körben csak a 18. század elején válik ismertté, a mélyművelésű bányászat elterjedésével párhuzamosan.¹² Mindez nem véletlen, ugyanis utóbbi leginkább a Magyar Királyság területén széles körben alkalmazott, mélyművelésű bányaműhöz tartozó zúzdát jelentette, ahol a föld alatt húzóódó tárnákból a felszínre hozott ércet törték össze a további munkálatok megkezdéséhez megfelelő nagyságúra.¹³

A fejedelmi időkorszakban tehát elsősorban *stompok*kal találkozhatunk az erdélyi bányavárosok fennmaradt iratanyagában, amelyek, ahogy az alábbiakban majd részletesen is szó esik róla, nagyon fontos részét képezték a térségben élő mezővárosi polgárok és fejedelmi jobbágyságok vagyonának,¹⁴ ha az utóbbi társadalmi csoport esetében egyáltalán beszélhetünk a szó szoros értelmében vett tulajdonról.¹⁵ A *stomp* és a *contusoria* között húzóódó különbséget talán úgy lehetne a legegyszerűbben megmagyarázni, hogy az előbbinél az elsődleges értéket a zúzda képviselte, az tudott a korszakban porondbányászattal foglalkozni, aki építhetett *stompot*, vagy bérelte azt (utóbbi tevékenység elsősorban a fiskális jobbágyságra volt jellemző).¹⁶ Míg a mélyművelésnél a bányászati tevékenység alapfeltétele a bányarész birtoklása volt, az ércőrlő malom építését, birtoklását pedig csak a legvagyonosabb tulajdonosok engedhették meg maguknak.¹⁷ A „*stompolás*”¹⁸ – ahogy több 17. századból származó forrás fogalmazott – esetében fennálló, a zúzda birtoklása és a bányászati lehetőségek között kimutatható szoros korrelációt vagy inkább kizárólagosságot jól bizonyítja a bányásztörténeti kutatás előtt már jól ismert, a négy erdélyi bányaváros közös „bíróháza” által 1525-ben hozott ítélet.¹⁹ A bányavárosi küldöttek útján kihirdetett ítélet szövegét mind ez ideig elsősorban jogtörténeti szempontból vizsgálták,²⁰ az oklevél azonban nemcsak

11 | Az abrudbányai porondbányászat részletes leírására lásd Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Kéziratára, Kemény József-gyűjtemény, Ms. KJ 280., fol. 1–72. Idézi: Mátyás-Rausch Petra: *Erdély aranya. Nemesfém-bányászat a kora újkori Erdélyben*. Martin Opitz, Bp. 2022. (A továbbiakban Mátyás-Rausch: *Erdély aranya*) 56–57.

12 | MNL OL, Erdélyi Kincstári Levéltár (a továbbiakban: EKLT), Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. O.

13 | Mátyás-Rausch: *Erdély aranya* 58–59.

14 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

15 | Vö. Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány. II. könyv. Erdélyhoni magyar magánjogtan*. S. a. r. Rokolya Gábor. Közjegyzői Akadémia Kiadó, Bp. 2019. 162. paragrafus (192–193).

16 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

17 | A mélyművelésű bányák és a hozzájuk tartozó zúzdák tulajdonviszonyaira lásd pl. Mátyás-Rausch Petra: *Ércbányászat a Báthoryak korában. A szatmári és az erdélyi bányavidék arany-, ezüst- és higanybányászata (1571–1613)*. MTA BTK TTI, Bp. 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. – A továbbiakban Mátyás-Rausch: *Ércbányászat*) 120–131.

18 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

19 | Az eredeti latin szöveget közli Joannes Frivaldszky: *Minerologia Magni Principatus Transilvaniae seu metalla, semi-metalla, sulphra, salia, lapides et aquae*. Typis Academicis Societatis Jesu, Kvár 1767. 46–47. Ugyancsak idézi Köleséri Sámuel: *Erdély aranybányászata*. SZTE Bölcsészettudományi Karának Irodalomtudományi Doktori Iskolája–EME, Kvár–Szeged 2015. (Kölesériana 2.) 37–38.

20 | Az oklevél szerint Offenbányának, Körösbányának, Kisbányának és Abrudbányának volt ebben az időszakban egy közös fellebbviteli fóruma, ahová e települések bíróságairól fellebbezhettek a peres ügyeket. Ez a gyakorlat a 17. században is élt, hiszen az Abrudbányán lakó, nemességgel bíró More familia pereskedésével kapcsolatban jegyezték meg egy, a század közepén felvett tanúvallatási jegyzőkönyvben, hogy a bányákkal kapcsolatos ügyeket első fokon a bányamester székén tárgyalják, utána pedig a négy bányaváros jelöl ki esküdteket a további tárgyalásokra. (Ekkor már Zalatna is

a korabeli bányavárosi ítélkezési gyakorlat megismerését teszi lehetővé, hanem azt is jól példázza, hogy milyen szoros kötelék kötötte össze a korban a stompokat és a közelükben létesített külszíni fejtéseket.

A Veres-patak völgyében zúzdával rendelkező, jómódú mezővárosi polgárokra a latin szöveg a legtöbbször úgy hivatkozik, mint *domini montanarum seu molendinarum*, illetve *domini montanarum et molendinarum*.²¹ A korabeli bányavárosi polgárokra használt kifejezésekből is jól kilálglik, hogy az ércőrlő malmok már a 16. század első felében milyen fontos szerepet játszottak a térség bányászatában, de az ítélet szövegét magában foglaló oklevélben bemutatott konfliktus is bizonyítja, hogy ezek azok az évtizedek, amikor a malomtulajdonosok rohamos gyorsasággal terjeszkedtek leginkább az aranyosást űző, térségben lakó jobbágycsoport rovására. A Veres-patak mentén, amely Körpenyes déli határán ömlött bele a Csernitz-patakba,²² már a mohácsi csatát megelőző években egymást érték az úgynevezett klasszikus vízimalmok,²³ amelyekben a víz segítségével hajtották meg az általában felülcsapott vízikereket, korabeli elnevezéssel *szökellőt*.²⁴ Az általában egy, esetleg két vízikeréssel felszerelt malmokban a hegyi patakok vize biztosította ahhoz a megfelelő energiát, hogy a cölöpök, más néven pörölyök, illetve *nyilak* egymás után emelkedjenek fel, majd zuhanjanak le, így apró darabokra törve az aranyércet.²⁵ A malomépítés, legyen szó gabona- vagy ércőrlő malmokról, jelentős tájtalakító hatással járt, ugyanis egyrészt a vízimalmokat sok esetben nem közvetlenül a vízfolyás partjára építették, hanem az adott vízfolyás természetes medréből a parttól távolabb vezető csatorna segítségével látták el azokat vízzel. Ehhez

delegálhatott tagokat a közös fellebbviteli fórumra). Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Levéltára (a továbbiakban: RNLt KMLt), Törzsszűjtemény, nr. 784. A korabeli bányavárosi ítélkezési joggyakorlatra lásd Mátyás-Rausch Petra: Egy birtokper tanulságai – A More család birtokai Abrudbányán (megjelenés előtt, a 2022-ben megrendezett Heckenast Gusztáv-émlékkonferencia tanulmányait magában foglaló kötetben).

21 | Joannes Frivaldszky: *i. m.* 46–47.

22 | A térség első hiteles topográfiai ábrázolását, rajta pontos vízrajzi adatokkal az Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1173) tartalmazza, https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layer_s=142&bbox=2563480.097892982%2C5821005.505025638%2C2577993.57863863%2C5826298.769234387 (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

23 | Károlyi Zsigmond az ércőrlő malmokat az ipari malmok kategóriájába sorolta, amelyek részben a nyilas zúzómű, részben pedig az ütő (hámor) elve alapján működtek, és kizárólag vízikerek hajtották azokat. A vízikerek tengelyének fogai emelték fel a nyilakat, avagy cölöpöket. Károlyi Zsigmond: *A vízhasznosítás, vízépités, vízgazdálkodás története Magyarországon*. Tankönyvkiadó, Bp. 1960. 61; Tringli István: A magyar szokásjog a malomépítésről. In: *Tanulmányok a középkorról*. Szerk. Neumann Tibor. Argumentum–Pázmány Péter Katolikus Egyetem, h. n. 2001. (Analecta Mediaevalia I.) 251–268. (A továbbiakban Tringli: A magyar szokásjog) 251–252.

24 | Kalmár Borbála abrudbányai özvegyasszony és egyben bányatulajdonos 1592-ben kelt végrendeletében olvashatunk arról, hogy az Abrudbánya és Verespatak között húzódó Korna-völgyben „két szeokelleo stomp vagyon”. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35. A szökellő jelentésére lásd SZT XII. 649. A felülcsapott vízikeréssel működő malmok jöllehet nagy energiaátvitelre voltak képesek, de egyúttal fagyérzékenyebbek is voltak; valószínű ez volt az oka, hogy a késő középkori Magyarországon az energetikailag kevésbé hatékony alulcsapott malom volt az értékesebb. Vajda Tamás: *Árpád- és Anjou-kori vízimalmaink tájtalakító hatása*. In: *Micae mediaevalis*. II. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról. Szerk. Jakab Péter et al. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Bp. 2012. 59–75. 65.

25 | *Pierre Lescapier utazása Erdélybe 1574*. Közreadja Benda Kálmán, Tardy Lajos. Európa–Helikon, Bp. 1982. 80.

vagy kettéosztották a folyómedret, és csak az egyik ágát használták, vagy teljesen új malomárkot ástak.²⁶ Ugyancsak a malomépités tájalakító hatásai közé lehet sorolni a vízikerekek állandó, egyenletes vízellátását biztosító tavak, árkok és gátak építését, utóbbi tevékenységekre is nagy számban találunk példát a forrásokban.²⁷ A fentiek tükrében nem csodálkozhatunk azon, hogy a zúzdák nagyarányú terjeszkedése óhatatlanul konfliktusokat szült, hiszen az Abrudbánya környéki vízfolyások száma is korlátozott volt, és az aranymosással foglalkozó jobbágyok is „helyet” követeltek maguknak. A tájatalakítás tehát végül alighanem valamilyen erőszakos cselekedetbe torkollott, a helyzet megoldásának lenyomata pedig az 1525-ben papírra vetett megállapodás lett. Nem vethetjük el azt a koncepciót sem, hogy az egyik fél hatalmaskodást követett el, legalábbis arra utalt a szöveg, hogy az aranymosóknak békén kellett hagyniuk a malomtulajdonosok birtokát, és előzetes engedély nélkül nem lehetett újabb aranymosó helyeket létrehozni.²⁸ A földesúri jogokat gyakorló gyulafehérvári káptalan parancsára összeült bányavárosi bíróság tehát az ércőrlő malmokkal bíró mezővárosi polgárok javára ítélte az aranymosókkal szemben, ami jól mutatja az ércőrlés helyi bányászatban betöltött szerepének fontosságát. A stompok jelentőségét mi sem mutatja jobban, mint az a tény, hogy a kora újkori Abrudbányán lakók számára a legfontosabb és legértékesebb vagyontárgynak minősültek. Kalmár Borbála 1592-ben felvett végrendeletében elsődlegesen a tulajdonában lévő stompokról rendelkezett, mint az unokája – Kont Miklós – számára megőrzendő legfontosabb „vagyontárgyakról”.²⁹ 1598-ban Brádi János abrudbányai nemestől tartozása fejében lefoglaltak egy stompot mintegy 350 forint értékben.³⁰ A 17. század második felében a „dinasztia”-alapító Fodor Pál unokája, György vagyoneletréből kiderül, hogy a birtokában lévő zúzdák összesen 4500 forintnyi értéket képviseltek, míg egy kőből épült nemesi udvarház Abrudbányán „csupán” 750 forintot ért.³¹ Sebessi Benjámin pedig, aki a 17. század végén elvette Fodor György özvegyét, 1692-ben tartozása fejében kénytelen volt átadni

26 | Jakab Gusztáv–Csengeri Erzsébet–Timár Gábor: Középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban. In: *A tudományok gazdag ágai... Tanulmányok Benkő Elek hetvenedik születésnapjára*. Szerk. Kovács Gyöngyi, Zsotyó Csilla. HUN-REN BTK Régészeti Intézet, Bp. 2024. 187–205. 190–191. A meder felosztására, valamint a mesterséges csatorna kialakítására utaló kifejezéssel gyakran találkozhatunk a korabeli forrásokban. Egy 1742-ből származó, az abrudbányai Fodor család vagyonával foglalkozó tanúvallatási jegyzőkönyvben például több helyütt olvashatunk *szabad vízen, oszló vízen* vagy éppen *derék vízen* álló stompokról. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G., illetve O. A derékvíz jelentése főág/-folyás, vö. SZT II. 333.

27 | Abrudbánya határainról 1589-ben lejegyzett határjárás szövegében több helyen feltűnik a *Feketehavas* nevű hegy lábánál fekvő elhagyott tó. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. E. Fodor György és az abrudfalvi lakosok közötti pereskedésben előkerült a falu határában épített stomp árkanak és gátjának ügye is. MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41. Paczkó György korábbi abrudbányai bíró és Kurta Ábrahám csereszerződésében ugyanakkor egy olyan stompról egyeztek meg, amely a *nagy tó* mellett állt. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32.

28 | Joannes Frivaldszky: *i. m.* 46–47.

29 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35. Kont Miklós egyébként Kalmár Borbála lányának, Puzlok Margitnak Kont István kassai polgárral kötött házasságából született. Miklós korán félárva lett, és apja nevelését a nagyanára bízta, aki a végrendelet tanúsága szerint igen lelkiismeretesen látta el feladatát.

30 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 43.

31 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. L.

a Márczi István nevű bányabíróval közösen bírt malom negyedrészt, a teljes malmot akkor 800 forintra becsülték.³²

Az abrudbányai stomptulajdonosoknak ugyanakkor nem volt teljes mértékben szabad mozgásterük, ugyanis a malomépitési jog végig a korszakban földesúri jognak számított, így a 16. század első felében a gyulafehérvári káptalan tulajdonában lévő, majd a szekularizáció után fejedelmi birtokká váló bányaváros lakóinak bizonyos része nem építhetett malmot, legalábbis engedély nélkül semmiképpen nem.³³ A fejedelmi időszakban elsősorban az Abrudbányán lakó nemesek építettek ércórló malmokat a város környékén található patakok mellé, és ezeket általában bérbe adták. A tulajdonos családok köre se sokat változott a 16. és 17. század folyamán, legfeljebb az arányokban történt elmozdulás, ugyanis míg a 16. század végén több nemesi ranggal bíró család (többek között a Paczkó, Válaszúti família) tulajdonolt kevés számú stompot,³⁴ addig a 17. század végére a Fodor család birtokába került a zúzdák nagy része, így ők lettek a térség szinte kizárólagos stomptulajdonosai.³⁵ Az előbb leírtakat egy 1676-ban készült olyan zúzdajegyzék adatai is alátámasztják, amely felsorolta a Veres-patak-völgyben, a Korna-völgyben, valamint a Körpenyesi és Bucsumi határon álló malmokat. Eszerint a legtöbb stompot a Fodor testvérek (Pál és György) birtokolták, és legnagyobb részét bérbe adták a város melletti falvakban (Abrudfalva, Körpenyes, Bucsum) lakó jobbágyoknak. Ezek a jobbágyok általában a saját jobbágyaik voltak, de az is előfordult, hogy a birtokukon élő zsellérek voltak a jobbágyok társbérleti. Egy kevésbé tehető nemes, mint például Márczi István vagy Lőrinc deák, saját maga kezelte a zúzdát, azaz „saját maga stompolt vele”.³⁶ Utóbbi kifejezés igen gyakran előfordul ebben a jegyzékben, az összeírást készítő leg többször a Korna-völgyben álló stompokat üzemeltető jobbágyok neve mellé jegyezték fel. Abban szinte biztosak lehetünk, hogy a nemesek nemcsak saját maguk kezelték, hanem ők is építették a stompot, a jobbágyok esetében azonban a „saját maga stompolt vele” megfogalmazás teljesen pontos értelmezése nehézségekbe ütközik. Leginkább azért, mert nem minden esetben az általuk épített, hanem bérbe vett, használt szerkezetekről volt szó. Erre kiváló példa Kimpán Filimon (*Filemon*), aki a Korna-völgyében bérelt egy stompot, amellyel „saját maga stompolt”, a megjegyzés rovatból azonban megtudhatjuk, hogy a kérdéses zúzda a Paczkó család területén feküdt, és a família engedélyével építette fel.³⁷ A Fodor család és a velük rokonságban álló More-örökösök hegemoniáját, a térségre gyakorolt hatását és egyben az abrudbányai polgárok érdekérvényesítő képességeinek határait³⁸ kiválóan példázza, hogy az Erdélyi-érchegység legnagyobb bányavárosának nem volt saját zúzdája a környékbeli patakok mentén; összesen két olyan stompot jegyeztek fel, amelyek valamilyen formában köthetőek a városhoz. Angyelina Vaszilián fejedelmi jobbágy a veres-pataki völgyben

32 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 19.

33 | Dósa Elek: *i. m.* 162. paragrafus (192–193); Vadas András: Terminológiai és tartalmi kérdések a középkori malomhelyek körül. *Történelmi Szemle* LVII. évf. 2015/4. 619–648. 621–622.

34 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32, 35.

35 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

36 | Uo.

37 | Uo.

38 | Mátyás-Rausch Petra: „Aequitas communis” – Interessenkonflikte in Großschlatten (Abrudbánya) im 17. Jahrhundert. *Historia Urbana* XXX. évf. 2022. 31–51.

üzemeltetett egy 9 nyílra³⁹ épített ércórló malmot, amelyet a város engedélyével létesített és használt. Míg Paczkó Péter a város földjén álló zúzdáját adta bérbe a Koza Florea (*Flora*) nevű jobbágnak, akinek ezenkívül volt még egy használatban lévő stompja ugyancsak a veres-pataki völgyben.⁴⁰ Az a jelenség, miszerint a stompok többségét jómódú nemesek építették, nemcsak a korabeli törvényi szabályozásnak tulajdonítható, hanem annak is, hogy egy-egy ilyen zúzda építése, főleg ha több kereket hajtott meg,⁴¹ igencsak költséges „mulatságnak” számított, és nem minden esetben hozta be gyorsan a ráfordított költségeket.⁴²

A stomp birtoklására, használatára a jelentős anyagi ráfordítás ellenére is úgy kell tekintenünk, mint a vertikális társadalmi mobilitás⁴³ egyik fontos „tényezőjére”, hiszen a saját haszonra történő bányászat, noha művelői kötelesek voltak az érc beváltására, kivételesen nagy szabadságot adott az itt élőknek. Abrudbánya városa pedig kiváltságot bányavárosként kiváló lehetőséget nyújtott a társadalmi felemelkedésre.⁴⁴ A későbbi zalatnai bányaúradalom részévé váló város⁴⁵ melletti falvak lakói a stompok üzemeltetése és ezáltal a bányászati lehetőség révén egy olyan lehetőséggel élhettek, amely a hasonló jobbágházartartással bíró, ámde „ipari tevékenységet” nem folytató egyéb uradalmak lakói számára nagyrészt elérhetetlen volt.⁴⁶ Így mondhatni egy alapvetően a földesúri haszonvételnek számító tevékenységen keresztül saját szerencsájük kovácsai is lehettek, noha lehetőségeik nem voltak korlátlanok. Itt csupán egy példát hoznék arra, hogy milyen vagyoni helyzettel bírhatott egy korabeli, nemesfémbányászattal foglalkozó jobbágy. Valamikor az 1610-es évek végén, Ádámosi Tamás bíróságának idején idősebb Fodor Pál aranybevéltő és a Muskán lakó Ocza Vasile (*Vaszil*) megállapodást kötöttek egy búzaórló malommal kapcsolatban. A szerződésből kiderül, hogy a malmot újra kellett építeni, és Ocza Vasile azért volt kénytelen átadni az értékes épületet Fodornak, mert mintegy 556 aranyforinttal volt adósa az aranybevéltőnek. Az adósság eredetileg „a fejedelem adóssága” volt, azaz a kötelező aranybevéltésből felhalmozódó hátralék lehetett (ebből csupán 58 aranyat sikerült visszafizetni). Fodor

39 | Minél több nyílra lett építve egy-egy stomp, annál nagyobbak számított. Az átlagos cölöpszám 6 vagy 9 volt, ezek számítottak „kismalomnak”, míg a 12 nyílra épített malmokat hívták „nagyalomnak”. Utóbbit kizárólag a legvagyonosabbak tudták megengedni maguknak. MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35.

40 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

41 | A Fodor család birtokában volt négykereű stomp is, amelyben 9, illetve 12 cölöp törte az ércet. Ez nem volt általános, ugyanis a legtöbb stomp egykereű volt, igaz, előfordult három-, illetve kétkereű zúzómalom is. MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. G.

42 | Tringli István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. ELKH BTK TTI, Bp. 2022. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések. – A továbbiakban Tringli: *Hatalmaskodások*) 218–219.

43 | Vertikális mobilitásra lásd többek között Mátyás-Rausch Petra: *Társadalmi mobilitás az erdélyi kincstári igazgatásban (1571–1629)*. *Századok* CLIV. évf. 2020/1. 5–24.

44 | Itt csupán egy példát hoznék, Lázár Mihály életútját. Lásd Mátyás-Rausch Petra: „Ennek előtte Lazar Mihali Uram fianak fogadta vala Deli Farkas Uramat” – Deli Farkas és az abrudbányai bányák. *Erdélyi Múzeum* LXXXIV. évf. 2022/1. 61–71.

45 | Az ún. zalatnai nagy uradalom kialakulásának kezdete Bethlen Gábor uralkodásának második felére tehető, de végleges formáját, amelyben kisebb-nagyobb változtatásokkal egészen 1848-ig fennállt, már I. Rákóczi György idején nyerte el. Mátyás-Rausch Petra: „... az udvarbíróra és szolgálóra való költség miatt minekünk el kell pusztulnunk” – Váradi Péter deák és a zalatnai uradalom. *Erdélyi Múzeum* LXXXIII. évf. 2021/1. 41–53. 51–53.

46 | Uo. 48–50.

Pál annyi engedményt tett, hogy a korábbi malomtulajdonos egy bizonyos mennyiségű búzát megőrölthetett a malomban, de ha csal – folytatódik a szöveg –, akkor bizony elesik ettől a lehetőségtől.⁴⁷

A társadalmi mobilitás nemcsak az anyagi gyarapodásban érhető tetten, hanem a technikai előrelépésben is. A már említett, 1525. évi ítéletlevél szövegéből egyértelműen kiderül, hogy akkoriban a szegényebb népréteg számára elsősorban az aranymosás volt elérhető, míg a 17. században már a porondbányászatnak volt jóval szélesebb társadalmi beágyazottsága, ami mindenképpen egy fontos fejlődési lépcsőnek számított. Annak megértéséhez, hogy miért jelentett több szempontból is előrelépést a porondbányászat elterjedése az Abrudbánya környéki falvakban, segítségül hívhatjuk a korszak zúzdákkal kapcsolatos adásvételi szerződéseit, megállapodásait. A stompoknak legtöbb esetben voltak állandónak mondható tartozékai. Paczkó György abrudbányai bíró és Kurta Ábrahám csereszereződésében (korabeli elnevezése szerint *dirincsben*) az szerepel, hogy Paczkó György veres-pataki stompjához, amelyet elcserélt Kurta Ábrahámval, tartozott egy bánya, illetve egy *avasocska*, azaz füves kert.⁴⁸ Kurta Ábrahám ezért cserébe adott a Korna-völgyben egy stompot a porondbányával együtt, illetve a hozzá tartozó két darab réttel.⁴⁹ Kortársuk, a már említett Kalmár Borbála végrendeletében megemlékezett a két vízikerekkel felszerelt stomphoz tartozó gyümölcsöskertről, erdőrészekről. Ezenfelül unokájára hagyott egy stomphelyet⁵⁰ a hozzá tartozó porondbányával és erdőbéli résszel egyetemben.⁵¹ A 17. században sem sokat változott a stompok pertinenciájának összetétele: Alvinczy Péter, I. Apafi Mihály fejedelmi prefektusa 1674-ben Fodor György javainak összeírásakor ugyanúgy réteket, kerteket és bányákat említett a stompok tartozékaként.⁵² Míg a Fodor család és a körpenyesi lakosok közötti viszály elsimítására kiküldött fejedelmi bizottság jelentése úgy fogalmazott, hogy Fodor György a zúzdákkal együtt bírt „az arany culturához való alkalmatosságokat”, ezek alatt – a bányászati eszközökön kívül – a réteket, legelőket, kaszálókat értették.⁵³ Utóbbi forrás azt is pontosan megnevezi, hogy hol feküdt Fodor György stompja a Veres-patak völgyében, és megadja a stomphoz tartozó bánya nevét is: *Kiskirnik*.⁵⁴

A fennmaradt forrásanyag azonban nemcsak arra ad választ, hogy milyen tartozékokkal bírtak a térség lakói többségének anyagi biztonságot nyújtó zúzdák, hanem abban is segítségünkre lehet, hogy topográfiai szempontból is jellemezhessük az Abrudbánya környékén működő stompokat. A pontos topográfiai meghatározásban az

47 | Volt még ezenfelül egy záradék, miszerint, ha Ocza Vasile, avagy utódai fellázadnak földesuruk ellen, vagy panaszkodnak rá (ahogy már többször megtették), akkor nemcsak a malom lesz a Fodor Pálé, hanem az adósság teljes összegét is vissza kell fizetniük. RNLT KMLT, Berzenczey cs. lt., 48. doboz, fasc. 57. nr. 50.

48 | SZT I. 510.

49 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 32.

50 | A malomhely kifejezés értelmezésére, az egyes jelentéstartalmak elkülönítésére többek között lásd Vadas András: Some Remarks on the Legal Regulations and Practice of Mill Construction in Medieval Hungary. In: *Wasser in der mittelalterlichen Kultur. Water in Medieval Culture*. Edited by Gerlinde Huber-Rebenich, Christian Rohr, Michael Stolz. De Gruyter, Berlin 2017. 291–304. 296–304.

51 | MNL OL, K. Papp Miklós hagyatéka (P 2269), 14. tétel, nr. 35.

52 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 57. D.

53 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 43.

54 | Uo.

1769 és 1773 között lezajlott Első katonai felmérés adataira támaszkodhatunk, itt ugyanis térképre vitték a térség vízrajzát is. Általánosságban elmondható, hogy a zúzdák többsége a várostól távolabb, a környező falvak (Abrudfalva, Bucsum, Körpenyes) és Abrudbánya közötti, a Csernitz-, Abrud-, Korna- és Veres-patakok határolta területen állt. Két olyan völgy volt, ahol szinte egymást érték a stompok: az egyik a veres-pataki (ahol a Veres-patak belefolyt a Csernitz-patakba), a másik a kornai (a Korna-patak Veres-patak mellett eredt, és Abrudbánya déli részén folyt bele az Abrud-patakba).⁵⁵ Egy valószínűleg 1556 előtt, még a gyulafehérvári káptalan földesurasága idején keletkezett, 1670. évi másolatból ismert határjárás szerint a Korna-patak és az Abrud folyó (*rivulus* a szöveg szerint) által behatárolt rész a város birtoka volt, és itt több zúzda is állt, ahol az aranyat bányászták és finomították („versus partes molendinorum montanistarum, ubi aurum colatur et separator”).⁵⁶

A biztosabb anyagi háttér pedig magában hordozta az érdekérvényesítés lehetőségét, még ha korlátozott formában is. Itt visszautalhatunk a már többször idézett, 1525. évi ítéletlevélre, amelyből egyértelműen kiderül, hogy ekkor még az aranymosók „vesztésre” álltak a zúzdatulajdonosokkal szemben. Az erőviszonyok, ha kismértékben is, de a 17. század második felére átrendeződtek, ugyanis ekkorra már az Abrudbányát körülvevő nagyobb falvak (pl. Körpenyes, Abrudfalva) lakosai el tudták érni – igaz, a fejedelmi kormányzat hathatós segítségével –, hogy a térség legbefolyásosabb családja, a Fodor família bizonyos kérdésekben, köztük a zúzdaállítás és bérbeadás ügyében, meghátráljon. A Fodor család terjeszkedése hátrányosan érintette nemcsak a térségben lakó, kevésbé vagyonos nemeseket, bányavárosi (tulajdonképpen mezővárosi) polgárokat, hanem a környező falvak lakóit is. A 17. század második feléből több olyan dokumentum maradt fenn, amelyben idősebb Fodor Pál unokáit a fejedelmi kormányzat elmarasztalta, mert törvénytelenül tettek olyan fiskális jobbágycsapatokat a saját jobbágyukká, akik legtöbbször pénzzel tartoztak nekik.⁵⁷ Befolyásukat és vagyonukat természetesen nemcsak arra használták fel, hogy megfelelő számú munkáshoz jussanak az amúgy munkaerőhiányban szenvedő „ágazatban”, hanem arra is, hogy újabb bevételi forrásra tegyenek szert, utóbbiak közül az egyik legfontosabbnak természetesen a patakok mellett álló stompok, illetve a stompépítésre alkalmas helyek bizonyultak. Alvinczy Péter, I. Apafi Mihály fejedelmi prefektusa 1674-ben és 1684-ben is kénytelen volt kiszállni Abrudbányára, hogy a Fodor család és az abrudfalvi, majd körpenyesi lakosok közötti régóta tartó viszályt elsimítsa. Az abrudfalviak panasza szerint több olyan *haszonvevő helyet* foglaltak el az *abrudbányai urak*, amelyek régen a falu lakosaié voltak. Mindezen felül Fodor György zúzdáinak gátjai és árcai a falu határán épültek meg (egyrészt a Csernitz-patak mentén, másrészt pedig a Veres-patak mentén). Az építésükről Fodor megegyezett a falu vezetésével, amely úgy engedélyezte az építkezést, ha az építető a falunak évente 5 forintot fizet. A szóban forgó gát, illetve árok egy másik forrásban is felbukkan, melyben megadták a nevét: *Hosszúárok*, valamint a pontos funkcióját is feltüntették: eszerint ezen keresztül jut el a víz Fodor

55 | Első katonai felmérés (Erdély, 1769–1173), <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2561442.999204101%2C5821394.434777256%2C2576118.9086348545%2C5826687.698986005> (utolsó megtekintés: 2025. 01. 07.).

56 | MNL OL, EKLt, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

57 | Mátyás-Rausch Petra: Bányavállalkozó nemesek és bányapolgárok. Érdekelletétek a 17. századi Abrudbányán. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* XV. 2020. 179–196.

György verespataki és körpenyesi határban lévő stompjára.⁵⁸ Az abrudfalviak panasza szerint pedig a család legalább húsz éve nem fizetett semmit az üzemeltetésért, és ha megemlítik az ügyet a Fodor család megbízottjainak, azok halállal fenyegetik őket. Fodor György azonban – folytatódik a szöveg – nemcsak ezt a szerződést szegte meg, hanem azt a megállapodást is, amelyet a falu bírása egy stomp építésével kapcsolatban kötött vele. Eszerint az abrudfalvi lakosok négy éve kezdtek el közösen építeni egy stompot a nemesi család földjén. Fodor György azzal a kikötéssel engedélyezte az építkezést, hogy a zúzda fele haszna az övé lehessen, azt követően pedig, hogy ő meghal, a teljes hasznát a falu illeti. A történet folytatása nem okozhat túl nagy meglepetést, hiszen Fodor György végül nem engedte a falu lakosait az újonnan felépített malom közelébe, amire válaszul a jobbágyok minden mozdítható vaseszközt elloptak a malom épületéből. Több jobbágy egyéni panaszt is benyújtott Fodor ellen, többek között Dara Péter, aki állítólag egy két forintot érő sajt fejében bérelte volna ki Fodor egyik stompját, az üzlet azonban megghiúsult, és a panaszos a sajtját sem kapta vissza.⁵⁹ Az abrudfalviak panaszait kivizsgáló bizottság döntése értelmében Fodor György évente köteles lesz adni a falunak egy nehezebb kéneseben fogott aranyat⁶⁰ vagy ennek megfelelő értékben 3 forint készpénzt. Az abrudfalviakat pedig kötelezték, hogy miközben „bányászknak” a falu határában, a gátban kárt ne tegyenek, ha ezt valaki megszegi, az 12 forint büntetéssel sújtható. Fodor Györgynek ugyanakkor engedélyezték, hogy a gát javítására, bővítésére fát vághat ki a közeli erdőből.⁶¹ A fejedelmi prefektus vezette bizottság hasonló vallomásokot vett fel Körpenyesen is, mint Abrudfalván. Az itt lakók felrötták Fodor Györgynek, hogy noha a határunkban áll hét stompja is, de még egyszer sem mutatott a szóban forgó területekre vonatkozó érvényes jogbiztosító iratot („mutassa meg igazságát”).⁶² A pontosan le nem tisztázott birtokhatár, amelyre egyébként a bizottsági döntés is utal, sok visszaélésre adott lehetőséget, hiszen Fodor György több esetben elhajtotta a falusiak legelő állatait, ha azok az ő birtokában lévő vagy sajátjának vélt területekre tévedtek. Körpenyes valamelyest gazdagabb falu lehetett, mint Abrudfalva, hiszen a településtől egészen messze, a Bucsumot és Verespatakat összekötő úgynevezett *Abrudzi-völgyben* is volt egy malma, amelyre Fodor igényt tartott, noha – a falusiak panasza szerint – ezzel kapcsolatos jogbiztosító iratot nem tudott felmutatni.⁶³ Az ügyben hozott ítélet szerint a körpenyesi határban álló hét Fodor-féle stomp közül csak egyről mutattak be a családtagok okiratot, míg a többiről azt állították, hogy azt Fodor György a felesége – a néhai More László unokája, Szőrös Erzsébet⁶⁴

58 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

59 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41.

60 | A kéneseben fogott arany alatt a poraranyból a higany segítségével elválasztott aranyat kell érteni. Szádeczky Béla: *Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667–1690)*. MTA, Bp. 1911. (I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása I.) 37. A nehezek súlymérték, általában ebben adták meg a bányavárosok a kötelezően beadandó fém mennyiségét; három alegysége ismert 30,0694 és 3,9194 kg között. Bogdán István: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig*. Akadémiai, Bp. 1991. 459.

61 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 56. I.

62 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 41.

63 | Uo.

64 | A More családra, valamint annak a kolozsvári Rau/Szőrös családdal való kapcsolatára lásd Mátyás-Rausch Petra: *Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje a kora újkorban – Abrudbányai családtörténetek*. *Turul* XCIV. évf. 2021/4. 157–168. (A továbbiakban Mátyás-Rausch: *Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje*) 164.

– révén bírta. A bizottság szerint igen nehéz így igazságot tenni a vitás felek között, ezért az a döntés született, hogy Fodor a zúzdák körül negyven öl nagyságú területen folytathat bányászati tevékenységet, ide a körpenyesiek nem tehetik be a lábukat, de máshol szabadon kereshetnek aranyat.⁶⁵

A fentiekben ismertetett döntések közül külön kiemelném azt a passzust, amelyben a fejedelmi prefektus vezette bizottság arra kötelezte az abrudfalvi lakosokat, hogy nem rongálhatják meg a Fodor György által épített malomgátákat és árkokat. A hangsúly a zúzdatulajdonosok életét igencsak megkeserítő rongálás elkerülésén volt. Jóllehet kevés, konkrét rongálási esetet rögzítő forrás maradt ránk, de valószínűsíthetjük, hogy ha nem is mindennapos, de gyakori lehetett, hogy a zúzdákra zavaró tényezőként tekintő lakosok az erőszak útjára léptek. Erre kiváló példa egy 1563-ból fennmaradt ítéletlevél, amelyben Hamvay György, a királyi jövedelmek adminisztrátora és Mosdósi Ambrus gyulafehérvári *requisitor* döntött az abrudbányai lakosok és a bucsumi, akkoriban még tekefalvi kenéz között fennálló vitás ügyekben. A konfliktus kiindulópontja az lehetett, hogy a 16. század 30-as éveiben nemcsak a porondbányászat terjeszkedése és a hozzákapcsolódó zúzdaépítés üteme gyorsult fel, hanem ezzel párhuzamosan nagyarányú erdőirtások is folytak a térségben, köszönhetően az egyre nagyobb teret nyerő havasi legeltetésnek/pásztorokodásnak.⁶⁶ A forrásban több olyan földrajzi név szerepel, köztük Asszony pataka, illetve egy bizonyos *Hundseyff*-patak, amelyek beazonosítása nehézségekbe ütközik, de valószínűsíthető, hogy az előbbi a 18. századi térképen már Korna-patakként említett vízfolyást, míg utóbbi talán az Abrud „folyót” jelöli. Ezt a feltételezést támasztja alá, hogy a szöveg szerint a konfliktust kiváltó zúzdák többsége ott állt, ahol az Asszony pataka beleömlött a Hundseyff-patakba.⁶⁷ Az irat nemcsak a vízimalom-építés és használat jogi hátterére világít rá kiválóan, hanem részletes leírást ad arról is, hogyan nézett ki a korban egy zúzda, amelyet a román pásztoroknak 25 dénár büntetés terhe alatt tilos volt megrongálniuk. A zúzdákhoz tartoztak csatornák (*canales*), ezek minden bizonnyal a vízfolyás medréből vezették a vizet a vízikerékhez. Tartozéknak minősültek még a csatornákat tartó gerendákat összefogó ékek/fából készült csapolások (*cunei*), a csapárkok (*receptaculum*) és maga a vízikerék a rekesztekével együtt (*pinnula*).⁶⁸ Az abrudbányaiak panaszából kiderül, hogy ezeket a fából készült tartozékokat előszeretettel rongálták meg a pásztorok. Coloman Șerban (*Serban*) kenéz azzal védekezett, hogy a kérdéses terület szabad volt, azon nem állt semmilyen építmény, amikor a falusiak elkezdtek ott legeltetni. Ezzel szemben a város képviselői azt állították, hogy az ott álló malmok már előbb meg lettek építve, minthogy a tekefalvi *possessiót* egyáltalán megalapították volna, így a kérdéses síkság (*planitia*) a környező hegyekkel és erdőkkel együtt mind a városé, arra a kenéz nem formálhat semmiféle jogot. A királyi embereknek nem volt könnyű dolguk, ugyanis egyik félnek sem volt a kérdéses területre vonatkozóan érvényes kiváltságlevele, valamint hiteles tanúkat

65 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria E. nr. 43.; MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), IX. szekrény, fasc. 57. D.

66 | Jakab Gusztáv–Pál Ilona–Silye Lóránd–Sümei Pál–Tóth Attila–Sümei Balázs–Frink József Pál–Magyar Enikő–Kern Zoltán–Benkő Elek: A középkori tájhasználat változásának környezeti és társadalmi háttere az Erdélyi-Szigethegységben. In: *A Kárpát-medence környezettörténete a középkorban és a kora újkorban*. Szerk. Benkő Elek, Zatykó Csilla. ELKH BTK Régészeti Intézet, Bp. 2021. 71–110.

67 | MNL OL, GyfKáptLt, Centuriae (F 3), Centuria L. nr. 20.

68 | Uo.

sem tudtak felvonultatni, így „salamoni”, mondhatni kompromisszumos megoldást próbáltak találni. Pontosan meghatározták azt a területet, amely az ércőrlő malmokhoz tartozott, és az így örökjogon Abrudbánya városáé lett (attól a ponttól kezdve, ahol az Asszony pataka beleömlött a nagyobb vízfolyásba, egészen az ősi, úgynevezett *Ignati* halászhelyig bezárólag). A döntés azonban azt is kikötötte, hogy a város további malmot már nem építhet oda, valamint a pásztorok a folyóvizek mindkét oldalán legeltethetik állataikat. A pásztorokat pedig arra kötelezték, hogy sem a csatornákat, sem a gerendákat összefogó ékeket, sem a zúzdák favázát nem rongálják meg, nem török össze, és állataikat nem küldik szántszándékkal a tiltott területre. Ezenfelül arra is meg kellett esküdniük, hogy a *tilalmas erdőben* nem vágnak ki építésre alkalmas fát, de ha ezt mégis megtennék, akkor vagy az egyik kezük levágásával bűnhődnek, vagy büntetésüket 13 forinttal megválthatják. Ha pedig az abrudbányai városvezetés szegné meg a szerződést, akkor 200 forintra büntethetik őket.⁶⁹

A fentiekben bemutatott oklevél kiváló példa arra a már a késő középkori joggyakorlatban élő jogi normára, miszerint az új malom állítása esetén a korábbi, már ott álló malom tulajdonosának kedveztek, azaz a később épültnak tekintettel kellett lennie a korábban emelt szerkezetre, nem okozhatott annak kárt.⁷⁰ Természetesen joggal vetődhet fel az olvasóban a kérdés, miért is vonatkozna egy malomállításról szóló szabály egy olyan esetre, amelyet az előbbieken felvázoltunk. A kulcsmomentum az abrudbányai vezetők érvelése lehet, amelyben a malom régiségére hivatkoznak, azaz a malom *előbb* épült, minthogy a bucsumi birtokot megalapították volna. A malomállítással, illetve a később épült malom általi károkozásért indított pereknél a helyszíni vizsgálat egyik legfontosabb kérdése mindig az volt, hogy melyik malom mikor épült, és értelemszerűen a régebbi épület élvezett elsőbbséget.⁷¹ Ugyancsak a malomállításhoz köthető, korabeli jogi normákkal kapcsolatos az oklevél azon kitétele is, miszerint a városvezetés több malmot már nem építhetett a kérdéses területre. A malmokat ugyanis nem lehetett tetszés szerint szaporítani egy adott birtokon, egy-egy újabb épület felállításánál sok szempontot figyelembe kellett venni, többek között a legeltető pásztorok érdekeit is.⁷²

Nemcsak arra találunk azonban példát, hogy a korabeli jogalkotás hogyan szabályozta a zúdatulajdonosok és a környező, mezőgazdálkodási tevékenységet folytató jobbagyok közötti vitás ügyeket, hanem arra is, hogy az egymás fölé épült stompok ügyét hogyan szabályozták például egy-egy szerződés keretében. Az egyik legrészletesebb szerződés 1610-ből maradt ránk, és azt a már sokszor említett Fodor Pál kötötte várfalvi Kósa Mátyás deákkal.⁷³ Az 1563. évi oklevéllel közös pontja, hogy a benne szereplő stompok valószínűleg ugyanott álltak, ahol a 16. század közepén Abrudbánya zúzdái, ugyanis a megállapodás bevezetőjében azt olvashatjuk, hogy Fodor Pál ott épített új stompokat, ahol a „Korna vize az Abrugy vizébe beszakad”,⁷⁴ azaz Abrudbánya Bucsum felőli határában. Az öt pontból álló szerződés egyértelműen azért született meg, hogy

69 | Uo.

70 | A pontos jogi norma a következő volt: „molendina taliter debeant edificari, quod preiudicium uni per aliud non inferatur”. Idézi: Tringli: A magyar szokásjog 258–259.

71 | Uo.

72 | Tringli: *Hatalmaskodások* 218–219.

73 | Személyére, kapcsolatára Fodor Pállal lásd Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 159–163.

74 | RNLi KMLt, Berzenczey cs. lt., 57. doboz, fasc. M. nr. 6031.

megvédje a Kósa Mátyás által korábban épített malmokat a Fodor-féle új malmok esetleges károkozásától. A későbbiek során még szó esik majd róla, így előrebocsáthatjuk, hogy a középkori jogalkotás háromféle hatalmaskodást ismert a malomtulajdonnal és -állítással kapcsolatban, melyek közül az egyik az volt, amikor egy újonnan épített malom valamilyen módon kárt okozott a már meglévő malmoknak. Az alább tárgyalt ügyek tükrében azon sem csodálkozhatunk, hogy a malomperek jelentős részét épp az ilyen típusú pereskedések tették ki.⁷⁵ Így az sem véletlen, hogy Kósa Mátyás és Fodor Pál is be akarta biztosítani saját magát egy esetleges vizzályra okot adó történés elkerülésére. A szerződés első pontjában rögzítették, hogy Kósa hozzájárult ahhoz, hogy a patak vízének egy részét elterelő, általa épített csatornákra Fodor Pál is rácsatlakoztathassa az új zúzdáit, de csak azzal a kitételrel, hogy szabályszerűen használja a stompok között lévő zsilipeket, így megvédve Kósa zúzdáit az elárasztástól (valószínű, hogy Kósa zúzdái feljebb épülhettek a patak mentén, míg Fodor lejjebb építkezett).⁷⁶ A szöveg alapján azt is valószínűsíthetjük, hogy a porondbányából kitermelt érc átmosására szánt vizet külön csatornába vezették; erre utalhat a szövegben az a kitétel, miszerint Fodor Pálnak a *meleg vizet* külön csatornában, Kósa Mátyás zúzdáitól messzebb (a *kerékszobáktól távol*), elválasztva a vízikerekre folyó víztől kellett vezetnie. Itt is arra kellett törekednie Fodornak, hogy Kósa zúzdáiban ne essék kár. A feltételezést támasztja alá, hogy ugyanebben a pontban arról is rendelkezett Kósa, hogy két – az új zúzdák szomszédságában fekvő – porondbányát átad Fodor Pálnak a hozzá tartozó rétekekkel együtt, azzal a megkötéssel, hogy legeltetésre továbbra is használhassa azokat. Tekintve, hogy a két tulajdonos által használt erőforrás közös felhasználású volt,⁷⁷ Fodor Pálnak részt kellett vállalnia a Mátyás deák stompjait szolgáló felső árok tisztításában, valamint a gát építésében. Ezek a költségek igen magasak lehettek, ugyanis Fodor Pál fedezetül átengedte Kósa Mátyásnak az előző évben Abrudbányával megkötött szerződés értelmében a Muska és Körpenyes falvak haszonvételeiből és jövedelmeiből ráeső részt.⁷⁸ Az utolsó pontban Kósa megengedte Fodor Pálnak, hogy az Abrud-patak vizét egy új csatorna és gát segítségével rávezesse az új stompjaira, de csakis olyan módon, hogy az ne okozzon Kósa zúzdáiban kárt. Ha pedig Fodor Pál vagy örökösei megszegik a szerződést, Kósa Mátyásnak, illetve örököseinek jogában áll a Fodor-féle csatornát megszüntetni.⁷⁹ Fodor Pál minden bizonnyal betartotta a szerződés rávonatkozó passzusait, ugyanis nem sokkal a megállapodás aláírása után Kósa Mátyás szinte teljes vagyona az ő birtokába került.⁸⁰

Molendinum

Jóllehet az Érchegeység lakóinak jelentős része a stompok segítségével szerezte jövedelmét, a mindennapi élethez ugyanolyan fontosak voltak az Abrudbánya határában, illetve a város területén működő gabonaőrlő malmok is. Utóbbiakról még a stompoknál

75 | Tringli: *Hatalmaskodások* 222.

76 | Vö. Tringli: A magyar szokásjog 253–255.

77 | Vö. Szende Katalin: *i. m.* 485–486.

78 | A szóban forgó szerződésre lásd Mátyás-Rausch: *Ércbányászat* 218–219.

79 | RNLt KMLt, Berzenczey cs. lt., 57. doboz, fasc. M. nr. 6031.

80 | Lásd Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 159–163.

is kevesebbet tudunk, bár a korabeli forrásokban rendre feltűnnek ércőrlő társaik mellett. A térség élelmezésében játszott szerepüket még inkább növelte az a tény, miszerint Abrudbánya vidéke nem rendelkezett nagyobb kiterjedésű, mezőgazdálkodásra alkalmas területtel, ezért már a 15. század végén szabad élelmiszer-behozatalt engedélyeztek számukra, Rákóczi Zsigmond pedig még erdélyi kormányzóként tovább bővítette ezt a kiváltságot azzal, hogy a város lakóinak nem kellett harmincadvámot fizetniük a bányászathoz (is) szükséges termékek behozatala után.⁸¹ A stompokkal ellentétben a gabonaőrlő malmok többsége a város közvetlen határában vagy éppen a város területén állt, leginkább az Abrudbánya határában folyó Abrud-patak mentén. Ezenkívül a forrásaink tudósítanak még a környező falvakban álló egy-egy gabonaőrlő malomról, például az Abrudbányától messzebb fekvő, az Aranyos folyó partján található Topánfalván, illetve az utóbbihoz közel lévő Bisztrán is vízimalomban őrlték a gabonát. Azon azonban nem kell meglepődnünk, hogy noha ezek a malmok eredetileg a falvak birtokában álltak, az idők során „átvándoroltak” a Fodor és a vele rokonságban álló Barcsay család kezére, majd a Fodor-vagyon egy részét megszerző bolgárfalvi Sebessi Benjámin tulajdonai lettek.⁸²

A Topánfalva mellett álló gabonaőrlő malomról egy 1665-ben kelt átíratból szerezhethetünk tudomást, ugyanis ebben az évben járult Fodor György a gyulafehérvári káptalan elé, hogy a kérdéses malomról szóló adásvételi szerződéséről hiteles másolatot kérjen.⁸³ A malom már a 16. század végén üzemelt, ugyanis még Gerendi Magdolna, Nagy Gáspár özvegye adta el a topánfalvi lakosokat képviselő Vasile Ștefan (*Vazył Stefan*) kenéznek 250 forintért.⁸⁴ A falu vezetése végül továbbadta a *Zuhodol*-patak⁸⁵ partján álló, egykerekes malmukat két malomhelyükkel együtt Miklós Filimonnak 300 forintért.⁸⁶ Fodor György a 17. század második felében már 900 forintot fizetett érte Márczi Katalinnak.⁸⁷

A Topánfalvával határos Bisztra mellett, a Bisztra-patak völgyében álló gabonaőrlő malom ugyancsak köthető Fodor Györgyhez, és az is valószínű, hogy topánfalvi társához hasonlóan már a 16. században üzemelt. 1706-ban Szőrös Borbála, Rákosi Boldizsár özvegye, a néhai More László unokája megállapodott bisztrai Popa Gavrillal (*Gavrilla*) két búzamalom ügyében, amelyek a Bisztra-patak mentén álltak. A szerződés szövege

81 | MNL OL, GyfKáptLt, Libri Regii (F 1), XIII. köt. fol. 34–35; MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. J.

82 | Sebessi Benjámin nagyapja, bolgárfalvi Sebessi Miklós I. Rákóczi György diplomatája, majd II. Rákóczi György fejedelmi jószágigazgatója lett. Életútjára lásd Mátyás-Rausch Petra: *Prefektusi életutak. Bolgárfalvi Sebessi Miklós*. In: *Fejedelmi prefektusok Erdélyben. Források a kora újkori Erdély igazgatástörténetéhez*. Bevezető tanulmánnyal közli Mátyás-Rausch Petra, Szalai Ágnes. ELKH BTK TTI, Bp. 2021. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak) 46–54.

83 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 3., fasc. 1. nr. 14.

84 | *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt, Gálfi Emőke. EME, Kvár 2006. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1. – A továbbiakban: ErdKáptJkv) 585. sz.

85 | A 18. századi térképeken a Szohodol név alatt említett patak Topánfalva határában ömlött az Aranyos folyóba, és a 18. században a forrása közelében már egy különálló település is volt szintén Szohodol néven. Vö. <https://maps.arcanum.com/hu/map/firstsurvey-transylvania/?layers=142&bbox=2556188.0001220033%2C5831653.314351676%2C2572240.721009249%2C5837507.960415885> (utolsó megnézés: 2025. 01. 07.).

86 | ErdKáptJkv 949. sz.

87 | MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 3., fasc. 1. nr. 14.

szerint a malmokat Popa Gavril és Szőrös Borbála közösen renoválták, a költségek nagy részét valójában az előbbi állta, így Szőrös Borbála a ráeső részt zálogba adta *ortákjának*, azaz üzlettársának 100 forintért.⁸⁸ A felújított malommal azonban már a következő évben gondok adódtak, ugyanis a More-örökösöket képviselő Popának jogi útra kellett terelnie egy hatalmaskodási ügyet, amelyet egy bizonyos Sebessi Benjámin nevű idegen követett el. Sebessi ugyanis többedmagával épített két búzaörlő malmot a More-malom alatt, a patak mentén, Popa már az építéskor tiltakozást nyújtott be az örökösök nevében, mondván, az új malmok nyilvánvaló kárára vannak a régi malmoknak.⁸⁹ Popa Gavril elmondta a zalatnai udvarbírónak, hogy Sebessi vagy nem törődött a *sógorokkal*, vagy szántsándékkal összejátszott a környékbeli parasztokkal.⁹⁰ Popa nem tévedésből beszélt a More család és Sebessi között fennálló sógorságról, Sebessi ugyanis jóllehet idegen volt a vidéken, hiszen anyai nagyapja, Szalánczy István Székelyföldi birtokairól költözött Abrudbányára,⁹¹ nem sokkal a városba települése után elvette az ugyancsak More-unokát, Szőrös Erzsébetet, Fodor György özvegyét.⁹² Igen ügyesen intézhette üzleti ügyeit, ugyanis a More-rokonság szerint, amikor a városba jött, még „plane vacuum et nihil habentem”,⁹³ azonban a 17. század végére már jelentékeny vagyonra tett szert.⁹⁴ A gyors üzleti karrierjét elősegíthette, hogy nagyapjához, Sebessi Miklóshoz hasonlóan közéleti feladatokat is vállalt az Apafi-korszakban, legalábbis erre enged következtetni egy 1688. évi tiltakozása. Utóbbi szerint Márczi István protestált Sebessi nevében azon fejedelmi döntés ellen, miszerint bizonyos abrudbányai és Abrudbánya környéki stompokról záros határidőn belül mutasson be jogbiztosító okiratot, tekintve, hogy országos feladatai mindezt nem tették lehetővé.⁹⁵ Visszakanyarodva Popa Gavril tiltakozásához, utóbbinak nem igazán lett foganatja, hiszen Sebessi malmai felépültek, és a More-örökösöknek folyamatosan kárt okoztak. A helyzet azonban – folytatódott a szöveg – 1704 körül tarthatatlanná vált, ugyanis ekkor elkezdett radikálisan csökkeni a vízszint a More-malmoknál, a földbe vájt *jerugákban* (vízárok/Wassergraben)⁹⁶ elapadt az odavezetett meleg forrásvíz, valamint a Bisztra-patakból odavezetett vízfolyás is, sőt az árok felső része el is pusztult. Ezért Popa úgy akarta megoldani a problémát, hogy az árkot kicsit lejjebb közvetlenül összekötik a patakkal, de Sebessi és társai (legtöbbször Zaránd vármegyéből idetelepült bányászok) ezt megakadályozták, hol titokban, hol nyílt erőszakkal vezetve el onnan is a vizet, sőt az ügy majdnem emberölésig fajult.⁹⁷ Popa elmondása szerint ekkor döntöttek úgy a More-örökösök, hogy nem tűrik tovább haszonvételeik csökkenését és az erőszakoskodást, ezért a zalatnai udvarbíróhoz, Rácz Istvánhoz fordultak panaszukkal. Az udvarbíró végül többedmagával, Budai Péter

88 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17. Az orták jelentésére lásd SZT X. 51–52.

89 | Ilyen esetben a birtok védelmére tett első lépés mindig a tiltakozás volt, ha ez nem vezetett eredményre, akkor per lehetett belőle. Tringli: *Hatalmaskodások* 222.

90 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr.17.

91 | Binder Pál: *Az erdélyi fejedelemség román diplomatái*. Pro Europa, Marosvásárhely 1996. 36–37.

92 | Mátyás-Rausch: Egy erdélyi bányaváros gazdasági elitje 168.

93 | MNL OL, EKLT, Erdélyi Fiscalis Lt. (F 234), V. szekrény, fasc. 346. K.

94 | Itt csupán a kezén lévő, a város különböző pontján álló malmokra utalnék: MNL OL, GyfKáptLt, Cista comitatum (F 4), Cista Albensis, Cista 2., fasc. 1. nr. 16–19.

95 | Uo. Cista Albensis, Cista 4., fasc. 4. nr. 130.

96 | SZT V. 982.

97 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr.17.

topánfalvi fiskális ügyvéddel, valamint Ránta Gábor topánfalvi ispánnal a korban megszokott jogi norma szerint⁹⁸ kiszállt a kérdéses malmok megvizsgálása és a hites tanúk kihallgatása végett. Utóbbiak egyöntetűen azt állították, hogy a szóban forgó területen kizárólag a More családhoz köthető malmok álltak nagyon sokáig, még II. Rákóczi György idejében a zalatnai udvarbíró is akart itt egy malmot építtetni, de az akkori tulajdonos, More Borbála férje, Szőrös Péter tiltakozott a káptalan előtt, mondván, a fiskus malma a More-malom kárára lesz, így végül az udvarbíró elállt attól, hogy megépítse azt. A kirendelt biztosok végül megállapították, hogy a Sebessi-féle malmok a More-malmok kárára lettek megépítve, a korábbi tiltakozás tehát teljesen jogos volt. Így a More-örökösök és Popa Gavril újraépíthették az árkot teljes hosszában a régi nyomvonal szerint, ahonnan felveheték a meleg vizet, továbbá a vízikerék meghajtásához szükséges vízmennyiséget. A biztosok döntése szerint utóbbira akkor is joguk lesz, ha az időjárás miatt (nyáron, illetve télen) amúgy szűkösebb a vízellátás, ugyanis a víz *eredendően* az ő malmuké, míg az újonnan épült malmoknak meg kellett elégedniük a megmaradó vízmennyiséggel.⁹⁹

Az abrudbányai határban, illetve a város területén álló gabonaörlő malmok földrajzi elhelyezkedésének meghatározása egyben felvet egy igen érdekes kérdést, mégpedig azt, hogy a korban Abrudbánya városa rendelkezett-e valamilyen erődítéssel, esetleg „várárokkal”, amely mellé lehetett vízimalmokat is telepíteni?¹⁰⁰ A 17. századi Abrudbánya városképéről vajmi keveset lehet tudni, az azonban bizonyos, hogy a Barcsay családnak állt egy gabonaörlő malma a *Porkoláb-kapu* mellett, a város végén, amelyet még ifjabb Barcsay Sándor, Fodor Klára (idősebb Fodor Pál unokája) férje becsülte meg a 17. század végén, és melynek akkor az értéke 1000 forintra rúgott. Az is bizonyos, hogy a malom az Abrud-patakból kapta a vizet, valamint annak idején a Paczkó család birtokában volt, de egy adósság miatt azt Paczkó János kénytelen volt átadni ifjabb Barcsay Sándornak.¹⁰¹ A szóban forgó malom valószínűleg azonos azzal a malommal, amelyről még idősebb Fodor Pál egyezett meg az abrudbányai „bányász communitással”, az ő engedélyükkel vette ugyanis bérbe Filstich Péterrel közösen Forró Páltól.¹⁰² A fentiek ismeretében nem csodálkozhatunk rajta, hogy végül a malom teljes tulajdonjoga a Fodor családé lett, és a lányunoka vitte magával a házasságba. A Porkoláb-kapunál álló malom igen kelendő volt – valószínűleg jó fekvésének köszönhetően, Barcsay Sándor pedig jól kihasználta a kínálkozó pénzbevételei lehetőségeket. Ő maga viszont – a távolság okán – nem tudta megfelelően üzemeltetni a malmot, ezért először a városnak adta bérbe, majd egy abrudbányai Minja Ábrahám nevű jobbágypérez bérrelte, aki minden évben levitte a bérleti díj összegét a Hunyad vármegyei Barcsára; a bérleményhez egyébként tartozott egy zúzda is.¹⁰³ Nagyon érdekes egyébként, hogy

98 | Az esetleges kárt okozó malmok esetében alkalmazott eljárásokra lásd többek között *Erdélyi Országgyűlési Emlékek*. X. (1637–1648). Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Bp. 1884. (Magyar Történelmi Emlékek III. Országgyűlési Emlékek) 480; *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum*. Claudiopoli 1696. Pars III. tit. XL. art. 1.

99 | MNL OL, Daróczy cs. lt., Iratgyűjtemények (P 1756), 1. cs., 1. tétel, nr. 17.

100 | A várárookban működő malmokra lásd Vadas András: Városárkok és vízgazdálkodás a késő-középkori Közép-Európa városaiban. *URBS. Magyar Várostörténeti Évkönyv* X–XI. 2015–2016. 323–355.

101 | RNLt KMLt, Berzenczey cs. lt., 1. doboz, fasc. 3. nr. 9.

102 | Uo. 57. doboz, fasc. M. nr. 6032.

103 | Uo. 57. doboz, fasc. M. nr. 6037.

Fodor Klára férje egyvalakinek nem akarta igazán átengedni semmilyen formában a gabonaőrlő malmot, ez pedig a felesége unokatestvére, Fodor György volt. A 18. század elején felvett tanúvallomási jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Fodor György kitartóan próbálta arról meggyőzni *sógorát*, hogy adjon túl abrudbányai javain, köztük a Por-koláb-kapu melletti malmon. Barcsay azonban ellenállt, végül csak abba ment bele, hogy a kedves kuzin bérbe vegye évi 40 forintért, egy olyan kitételrel, hogy miután Fodor György és a felesége, Szőrös Erzsébet is meghalnak, a malmot visszakaphassa a Barcsay család.¹⁰⁴ Barcsay félelme, miszerint a Fodor-rokonság ráteszi a kezét felesége hozományára, amint láttuk, nem volt alaptalan, hiszen örökösének, Barcsay Józsefnek és Ábrahámnak hosszú és elkeseredett harcot kellett azért vívniuk az 1720-as években, hogy nagyapjuk egykori birtokait visszaszerezzék Abrudbányán.¹⁰⁵

Szende Katalin a középkori malmok és a korabeli városok kapcsolatát vizsgálva, arra a következtetésre jutott, hogy a vízimalmok egyfajta kapocsként szolgáltak a városi és falusi terület között, de egyben jól példázták a két közösség egymásrataltságát is. Azt is kiemelte, hogy a városi közösség többféle módon részt vehetett a malmokkal kapcsolatos ügyletekben, többek között nyerhettek malomépítésre vonatkozó kiváltságot az uralkodótól, esetleg megvásárolhattak már meglévő malmokat, és így gyűjthették be az abból származó haszonvételeket, mint malomtulajdonosok.¹⁰⁶ Ez a jellemzés Abrudbányára csak kis részben igaz, hiszen – ahogy láttuk – a legtöbb esetben a városban lakó nemesek, esetleg az oda beházasodó familiák tagjainak volt lehetősége malmot építeni, a városvezetés – ha egyáltalán módja nyílt rá – leginkább bérlőként jelent meg ezen a „területen”. Ennek ellenére nem szabad lebecsülnünk a vízimalmok, különösen az ércőrlő malmok hatását a város fejlődésére, társadalmának alakulására, hiszen a térség megélhetésének alapját adó bányászathoz elengedhetetlenek voltak mind a stompok, mind a gabonaőrlő malmok, így valójában azok „segítsége” is kellett ahhoz, hogy Abrudbánya azzá váljon, ami végül lett.

Watermills in the Metaliferi Mountains (16th and 17th Centuries)

Keywords: water mills, precious ore mining, ore grinding mills, Metaliferi Mountains

One of the most profitable branches of precious metal mining in 16th- and 17th-century Transylvania was the so-called *porondbányászat*, which in today's terms could be called open-pit mining. In almost all cases, successful open-pit mining required water-powered ore grinding mills, known as *stomp*. These were largely built by noble families living in the area and were usually rented out to serfs living in Abrudbánya/Abrud or in the surrounding villages. The operation of the grinding mills provided an excellent opportunity for social advancement, and we have also found the example of a fiscal serf who built and operated his own mill with the permission of Abrudbánya or a landlord. In addition to the grinding mills, a prominent role was played by the grain mills in the immediate vicinity of Abrudbánya or in the town itself, which were also powered by water. They played an important role in feeding the town and villages.

104 | Uo.

105 | Uo. 52. doboz, fasc. H. nr. 11.

106 | Szende Katalin: Mills and Towns. Textual Evidence and Cartographic Conjectures Regarding Hungarian Towns in the Pre-Industrial Period. In: *Extra muros. Vorstädtische Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Hgg. Guy Thewes, Martin Uhrmacher. Böhlau, Wien-Köln-Weimar 2019. 485–516. 485, 509.